

سیاست خارجی ترکیه در بحران اوکراین؛ توازن و بهره‌وری حداکثری

عماد هلالات^۱

حمید حکیم^۲

درجه مقاله: علمی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰

^۱. دانشجوی دکترای روابط بین‌الملل علوم تحقیقات emad.helalat1357@gmail.com

^۲. استادیار روابط بین‌الملل هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبایی ham_hakim@yahoo.com

چکیده

بحران اوکراین از مهم‌ترین بحران‌های پس از جنگ جهانی دوم در اروپا است که محل نزاع قدرت‌های بزرگ و منطقه‌ای شده است. ترکیه به‌عنوان یکی از قدرت‌های منطقه‌ای در خاورمیانه و پیوستگی ژئوپلیتیکی به کانون نزاع به دنبال ایفای نقش استراتژیک در این بحران است. این پژوهش با کاربست روش کیفی مبتنی بر تحلیل توصیفی و از منظر واقع‌گرایی نوکلاسیک در پی پاسخ به این سؤال است که سیاست خارجی ترکیه در قبال جنگ اوکراین تحت تأثیر چه متغیرهایی شکل گرفته است؟ فرضیه پژوهش این است که سیاست ترکیه در قبال بحران اوکراین، سیاستی متوازن و منفعت‌محور است که بر مبنای متغیرهای داخلی (حزب عدالت و توسعه، فرهنگ استراتژیک، نوع‌نمان‌گرایی، هویت شرقی، ارزش‌های غربی) و متغیرهای خارجی (عضویت در ناتو، اتحادیه اروپا، روابط با ایالات متحده، ژئوپلیتیک متفاوت) شکل گرفته و بر همین اساس ترکیه ضمن ایفای نقش میانجی‌گر بین دو طرف نزاع، حمایت نظامی - امنیتی از اوکراین با توجه به عضویت در ناتو، روابط گسترده با روسیه و عدم تحریم این کشور را در دستور کار قرار داده است. بنابراین ترکیه به‌عنوان یکی از بازیگران مهم خاورمیانه، بحران اوکراین را فرصتی مناسب برای ایفای نقش بیشتر در اروپا، عضویت در اتحادیه اروپا، همکاری بیشتر با روسیه و ایفای نقش متوازن‌کننده در بحران می‌بیند.

● واژگان کلیدی

واقع‌گرایی نوکلاسیک، سیاست خارجی ترکیه، روسیه، اوکراین، ناتو.

مقدمه

بحران اوکراین (جنگ روسیه و اوکراین) از نقاط عطف تاریخی در دوران گذار روابط بین‌الملل است که می‌تواند تغییرات زیادی در ساحت بین‌المللی با توجه به حضور بازیگران متعدد در این بحران ایجاد کند. بحرانی که از آن به‌عنوان آغاز نظم جدید یا پایان دوران گذار یاد می‌شود. هرچند بحران اوکراین در اروپا به وقوع پیوسته است، اما مناطق و بازیگران متعددی را درگیر خود کرده است. یکی از مناطق تأثیرگذار در بحران اوکراین، منطقه خاورمیانه است. در بین کشورهای منطقه خاورمیانه، ترکیه به دلیل همسایگی جغرافیایی با دو طرف نزاع - همسایگی دریایی با اوکراین و روسیه در دریای سیاه و در اختیار داشتن گذرگاه‌های مهم برای اتصال به دریای مدیترانه به دنبال تأمین منافع حداکثری در این بحران است.

ترکیه بحران اوکراین را در راستای رقابت‌های استراتژیک بین قدرت‌های بزرگ ارزیابی می‌کند و هرچند که بحران در اروپا به وقوع پیوسته است؛ اما کاملاً یک بحران بین‌المللی که منافع ترکیه در این است که این کشور نقش کلیدی در این بحران ایفا کند. از یک سو ترکیه با توجه به عضویت در ناتو و ماهیت اصلی نزاع در اوکراین - بین ناتو و روسیه - یک طرف نزاع محسوب می‌شود، اما از سوی دیگر با توجه به نقش و اهمیت روسیه در نظام بین‌الملل و روابط گسترده‌ای که ترکیه با این کشور دارد، به دنبال حفظ و توسعه تعاملات خود با روسیه است. با وجود این که ترکیه عضو سازمان ناتو است اما روابط گسترده‌ای با روسیه در حوزه‌های اقتصادی و راهبردی دارد. ترکیه از یک سو با روسیه در سوریه روابط راهبردی دارد و از سویی دیگر در شمال آفریقا و در لیبی، روسیه و ترکیه در دو طرف نزاع قرار دارند. پس از فروپاشی شوروی، ترکیه به دنبال حوزه نفوذ در آسیای مرکزی، قفقاز و بالکان بوده است که دو منطقه اول به‌عنوان خاور نزدیک روسیه و منطقه سوم به‌عنوان حوزه نفوذ روسیه شناخته می‌شود و بدیهی است که ترکیه برای ایفای نقش در آسیای مرکزی و قفقاز با چالش حضور روسیه مواجه است. هم‌چنین بخشی از انرژی ترکیه توسط روسیه تأمین می‌شود. از سویی دیگر دشمنی و نزاع ترکیه و روسیه به اوایل دوره عثمانی برمی‌گردد و همواره بین امپراتوری روسیه و عثمانی نزاع و درگیری بوده است و هم اکنون نیز ترکیه حداقل نمی‌خواهد روسیه در این نبرد پیروز شود، بنابراین ترکیه بر اساس پارادایم واقع‌گرایی به دنبال حفظ وضع موجود یا تضعیف روسیه است، هرچند برای ترکیه تضعیف دو طرف نزاع برای نقش آفرینی بیشتر در خاورمیانه، شمال آفریقا، آسیای مرکزی، قفقاز، بالکان اهمیت راهبردی دارد.

این پژوهش با کاربردی روش تحقیق کیفی و از منظر واقع‌گرایی نوکلاسیک، به دنبال تبیین رابطه علی بین متغیر مستقل یعنی ساختار نظام بین‌الملل، متغیر مداخله‌گر یعنی ویژگی‌های داخلی ترکیه و متغیر وابسته یعنی رفتار سیاست خارجی ترکیه در قبال بحران اوکراین می‌باشد. لذا سؤال اصلی تحقیق این است که دولت ترکیه در قبال جنگ اوکراین چه سیاست خارجی را دنبال کرده است؟ فرضیه تحقیق این است که ترکیه در قبال بحران اوکراین با توجه به متغیر ساختار نظام بین‌الملل (عضویت در ناتو، اتحادیه اروپا، روابط با ایالات متحده، ژئوپلیتیک متفاوت) و متغیر ویژگی‌های داخلی (فلسفه حزب عدالت و توسعه، فرهنگ استراتژیک، نوع‌نمان‌گرایی، هویت شرقی-ارزش‌های غربی)، یک سیاست خارجی متوازن و منفعت‌محور را دنبال کرده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ترکیه به‌عنوان یکی از قدرت‌های اصلی خاورمیانه، بحران اوکراین را فرصتی مناسب برای ایفای نقش بیشتر در اروپا، عضویت در اتحادیه اروپا، همکاری بیشتر با روسیه و ایفای نقش متوازن‌کننده در بحران می‌بیند. بر این اساس ترکیه با توجه به متغیرهای داخلی (حزب عدالت و توسعه، فرهنگ استراتژیک، نوع‌نمان‌گرایی، هویت شرقی، ارزش‌های غربی) و متغیرهای خارجی (عضویت در ناتو، اتحادیه اروپا، روابط با ایالات متحده، ژئوپلیتیک متفاوت) ضمن ایفای نقش میانجی‌گر بین دو طرف نزاع، حمایت نظامی-امنیتی از اوکراین با توجه به عضویت در ناتو، روابط گسترده با روسیه و عدم تحریم این کشور را در دستور کار قرار داده است. روش پژوهش به لحاظ نوع تحقیق، توصیفی-تحلیلی، بر اساس نوع هدف، توسعه‌ای-کاربردی، و به لحاظ روش شناسی تحقیق بر مبنای نوع داده‌ها، کیفی است.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی در مورد روابط ترکیه و روسیه از یک سو و ترکیه و اوکراین از سوی دیگر، نگاشته شده است که به شرح ذیل است؛

نویسنده/نویسندگان	عنوان/سال چاپ	محل انتشار پژوهش	یافته‌های پژوهش
برایان جینکز	پیامدهای بحران اوکراین؛ ترکیه و بالکان ۲۰۲۳	مؤسسه مطالعاتی رند	روسیه همواره در تحولات بالکان تأثیرگذار بوده است. از سویی دیگر ترکیه بالکان را با توجه سابقه تاریخی در این منطقه به‌عنوان حوزه نفوذ خود ارزیابی می‌کند، بنابراین مناقشات ترکیه و روسیه با وجود روابط گسترده در بالکان همواره در تضاد قرار می‌گیرد و بحران اوکراین بر آن دامن می‌زند.
تاکان ایلدم	سیاست متوازن ترکیه در بحران اوکراین ۲۰۲۲/	شبکه رهبری اروپا	ترکیه به دنبال ایفای نقش متوازن‌کننده در بحران اوکراین است/ ترکیه عضو ناتو است و نمی‌خواهد با ناتو وارد چالش جدی شود/ ترکیه روابط گسترده در حوزه‌های امنیتی با روسیه دارد که نمونه بارز آن سوریه است.
رابرت پیرسون	ترکیه بین روسیه و اوکراین ۲۰۲۲	مؤسسه خاورمیانه واشنگتن	جلوگیری از تشدید تنش در مناطق پیرامونی روسیه، حفظ روابط با روسیه با توجه به حضور روسیه در ترکیه و در شمال آفریقا، همکاری با اوکراین با توجه به عضویت ترکیه در ناتو و ایفای نقش میانجی‌گر به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای تأثیرگذار
سینم ادار	تصورات ترکیه در مورد جنگ در اوکراین پیامدهای آینده روابط اتحادیه اروپا و ترکیه ۲۰۲۲	مؤسسه آلمان برای امور بین‌الملل و امنیت	ترکیه به دنبال حفظ روابط خود با اتحادیه اروپا و عدم تنش با این اتحادیه در خلال بحران اوکراین
ویکن چتریان	دوست و دشمن: روابط روسیه و ترکیه قبل و بعد از جنگ در اوکراین ۲۰۲۳	فصلنامه جنگ‌های کوچک و شورش‌ها	تعامل روسیه و ترکیه از سال ۲۰۱۵ نشان‌دهنده کیفیت جدیدی در روابط خارجی است که ترکیبی از اتحاد تاکتیکی و رقابت استراتژیک است. تعاملات روسیه و ترکیه یک مطالعه موردی منحصر به فرد در روابط بین‌الملل است و مشروط به رقابت ژئوپلیتیکی آن‌ها با غرب است، واقعیتی که جنگ در اوکراین تغییر نکرده است.

بررسی آثار و پژوهش‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که پژوهشی جامع در مورد سیاست ترکیه در بحران اوکراین از منظر واقع‌گرایی نوکلاسیک صورت نگرفته است و در واقع نوآوری پژوهش حاضر در استفاده از این نظریه جهت تبیین سیاست خارجی روسیه در بحران اوکراین با توجه به رویکردهای سیاسی، اقتصادی و نظامی است.

۱- چارچوب نظری: واقع‌گرایی نوکلاسیک

واقع‌گرایی نوکلاسیک تلفیقی از واقع‌گرایی کلاسیک و نواقعی‌گرایی است. این نظریه در واکنش به ضد تقلیل‌گرایی بیش از اندازه نواقعی‌گرایی ارائه شد. چون نواقعی‌گرایی یک نظریه سیاست بین‌الملل است که تنها به تبیین نتایج بین‌المللی ناشی از کنش و واکنش کشورها می‌پردازد. کشورها به مثابه جعبه سیاهی هستند که عوامل داخلی اعم از فردی و اجتماعی نقش و تأثیری در رفتار و سیاست خارجی آن‌ها ایفا نمی‌کند. واقع‌گرایی نوکلاسیک در صدد نفی مفروضه‌های نواقعی‌گرایی نیست؛ بلکه به دنبال اصلاح آنهاست تا رفتار و سیاست خارجی کشورهای منفرد و مشخص را تبیین نماید (فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۲۷۷). واقع‌گرایی نوکلاسیک عنوانی است که گیدئون رز^۱ به مجموعه‌ای از آثار در روابط بین‌الملل داده است که در تبیین سیاست خارجی و فراتر از آن، در توضیح روابط بین‌الملل از بسیاری بینش‌های واقع‌گرایی استفاده می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۹۶: ۱۲۹). واقع‌گرایی نوکلاسیک تلاش می‌کند تا تمرکز واقع‌گرایی کلاسیک را بر ماهیت انسان و متغیرهای داخلی با تأکید نواقعی‌گرایی بر ساختار نظام بین‌الملل در شکل دادن به رفتار دولت ترکیب کند (Smith, 2016: 19). به عبارت دیگر، سیاست خارجی را نتیجه روابط پیچیده بین محدودیت‌های ساختار بین‌المللی و عوامل داخلی مداخله‌گر می‌داند. واقع‌گرایی نوکلاسیک رویکرد گسترده‌ای را ارائه می‌دهد و به محقق اجازه می‌دهد ویژگی‌های روانی رهبران و پویایی داخلی را با محدودیت‌های ساختاری سیستم بین‌المللی در تحلیل سیاست خارجی تطبیق دهد. برخلاف نواقعی‌گرایی، واقع‌گرایی نوکلاسیک نیروهای مداخله‌گر در سطح داخلی مانند درک رهبران و نخبگان، مبارزات درون نخبگانی، فشارهای داخلی، ادراک نادرست و انسجام اجتماعی را به عنوان کلید تحلیل فرایند سیاست خارجی قرار می‌دهد (Joseph, 2015: 58). واقع‌گرایان نوکلاسیک با گنجاندن عواملی در سطح داخلی مانند ویژگی‌های شخصی و ادراکات دولت-مردان، روابط دولت و جامعه در بررسی سیاست بین‌الملل، از رهاکردن دولت در داخل جعبه سیاه آن‌گونه که نواقعی‌گراها ترجیح می‌دهند، امتناع می‌ورزند (Schmidt, 2005: 12). واقع‌گرایان

^۱. Gideon Rose

نوکلاریسم اساساً هدفشان روشن ساختن جهت‌گیری‌های سیاست خارجی دولت‌ها بود. در حالی که فشارهای نظام بین‌الملل محرک‌های اصلی رفتار دولت‌ها هستند، عوامل داخلی نقش مهمی در تبدیل این فشارها به تصمیمات خاص سیاست خارجی دارند. دولت‌ها در یک موقعیت خاص، جایگزین مناسب را مطابق با برداشت تصمیم‌گیرندگان و نخبگان انتخاب می‌کنند. قصد واقع‌گرایان نوکلاریسم ایجاد یک نظریه کلی در رابطه با سیاست بین‌الملل نیست؛ بلکه علاقه آن‌ها توضیح رفتار سیاست خارجی یک کشور خاص است. اصول اصلی واقع‌گرایی نوکلاریسم، این است که سیاست خارجی نتیجه ساختار بین‌المللی، تأثیرات داخلی و روابط پیچیده بین این دو است. اگرچه قدرت ملی و موقعیت دولت در ساختار بین‌المللی عوامل تعیین‌کننده در انتخاب سیاست خارجی دولت است، متغیرهای داخلی نیز می‌توانند سیاست خارجی یک دولت را شکل دهند (Omar, 2021).

واقع‌گرایی نوکلاریسم ضمن تأکید بر محوریت قدرت، معتقد است گزینه‌های سیاست خارجی توسط نخبگان و رهبران سیاسی واقعی خلق شده و دقیقاً به همین دلیل، برداشت آن‌ها از قدرت نسبی از اهمیت فراوانی برخوردار است و لذا منابع فیزیکی و کمی قدرت به تنهایی دخیل نیستند. همچنین، رهبران و نخبگان همیشه از آزادی کامل برای استخراج و هدایت منابع مادی ملی، دقیقاً به همان طریقی که مایل‌اند، برخوردار نیستند. آن‌ها بر این باورند که تحلیل‌های قدرت همچنین می‌بایست به سنجش قدرت و ساختار مرتبط دولت‌ها با جوامع بپردازد؛ چرا که این روابط تأثیر فراوانی بر میزان منابع اختصاص یافته برای سیاست خارجی دارند. این بدین معناست که کشورها با توانمندی‌های مادی یکسان ولی با ساختار متفاوت، رفتار مشابهی ندارند؛ بنابراین، واقع‌گرایان نوکلاریسم معتقدند که فهم ارتباط بین قدرت و سیاست نیاز به سنجشی نزدیک از زمینه‌ای دارد که سیاست خارجی در آن شکل گرفته و اعمال می‌شود (برزگر، افشار: ۱۳۹۶: ۴۷).

۱-۱- سیاست خارجی ترکیه در چارچوب واقع‌گرایی نوکلاریسم

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های واقع‌گرایی نوکلاریسم، تبیین سیاست خارجی کشورها بر اساس ترکیب متغیرهای داخلی مداخله‌گر با عوامل خارجی است. ترکیه از دولت‌های خاورمیانه است که عوامل داخلی همانند عوامل بیرونی نقش مهمی در تعیین سیاست خارجی این کشور دارد. مهم‌ترین عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار در تعیین سیاست خارجی ترکیه را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

جدول ۱. متغیرهای تأثیرگذار بر سیاست خارجی ترکیه

متغیرهای داخلی تأثیرگذار	متغیرهای خارجی تأثیرگذار
<p>۱- حزب عدالت و توسعه: حزب عدالت و توسعه که به‌عنوان حزب اسلام‌گرا شناخته می‌شود از سال ۲۰۱۰ و با آغاز تحولات بهار عربی سیاست محافظه‌کارانه را کنار گذاشت و به دنبال ایفای نقش بیشتر و توسعه‌طلبی در راستای سیاست‌های نو عثمان‌گرایی برآمد به همین دلیل سیاست کاهش تنش صفر با همسایگان کنار گذاشته شد (اکبری، ۱۳۶۹: ۱۹۸-۲۰۲).</p>	<p>۱- اروپایی شدن: ترکیه همواره به‌دنبال عضویت در اتحادیه اروپا بود و سال‌های سال باوجود اعطای وضعیت نامزدی در این اتحادیه اما به عضویت در اتحادیه اروپا نائل نشده است. سیاست خارجی ترکیه همواره بر عنصر اروپایی شدن تأکید داشته است. (اردوغان، ۲۰۲۳)</p>
<p>۲- نوع‌ عثمان‌گرایی: نوع‌ عثمان‌گرایی چالش‌ها و فرصت‌هایی برای ترکیه داشته است که در رویکرد نوع‌عثمانی‌گرایی ترکیه با هدف بسط حوزه نفوذ، از طریق حمایت از گروه‌های قومی و مذهبی زمینه‌ساز نفوذ ترکیه در مناطق پیرامونی خود شده است (امیدی، رضایی، ۱۳۹۰، ۲۳۸).</p>	<p>۲- ناتو: از سال ۱۹۵۲ تاکنون ترکیه عضو ناتو و در طول جنگ سرد در برابر پیمان ورشو شوروی قرار داشت. ترکیه در عملیات و رویدادهای مختلفی همچون جنگ‌های بالکان، حمله ناتو به افغانستان، و آفریقا حضور فعالی داشته است.</p>
<p>۳- فرهنگ استراتژیک: فرهنگ راهبردی ترکیه متأثر از برداشت‌های متناقض از عظمت و آسیب‌پذیری ملی است. از یک سو، ترکیه وارث امپراتوری عثمانی است که قلمرو سرزمینی خود را تا بخش‌هایی از جنوب شرقی اروپا، قفقاز، خاورمیانه و شمال آفریقا گسترانیده بود. از سوی دیگر، ترکیه امروزی حامل حافظه تاریخی دردناک شکست امپراتوری به دست قدرت‌های اروپایی و روسیه در جنگ جهانی اول و تحمیل عهدنامه تحقیرآمیز سور در ۱۹۲۰ بوده است (گل محمدی، ۱۴۰۰: ۷۸).</p>	<p>۳- هم‌پیمانی با ایالات متحده: ترکیه یکی از شرکای استراتژیک آمریکا در منطقه و در طول جنگ سرد بوده است. هم‌اکنون یکی از بزرگ‌ترین پایگاه‌های آمریکا در منطقه در انجریلیک ترکیه قرار دارد.</p>
<p>۴- هویت شرقی، ارزش‌های غربی: هیئت حاکمه حزب عدالت و توسعه از همان ابتدا با تشبیه خود به حزب دموکرات مسیحی لبنان که ریشه در تفکرات سردمداران حزب عدالت و توسعه دارد همچنین ارزش‌های غربی به عنوان رکن اساسی در داخل ترکیه محسوب می‌شود (Rizzi, 2023).</p>	<p>۴- ژئوپلیتیک متفاوت: ترکیه از لحاظ ژئوپلیتیکی در خاورمیانه به عنوان وارث عثمانی و در اروپا قرار دارد و بر این اساس مجاورت در دریای سیاه و دریای مدیترانه، ژئوپلیتیک منحصر به فردی را برای ترکیه ایجاد کرده است.</p>

منبع: نویسندگان

مجموعه عوامل تأثیرگذار و گاهی متناقض باعث شده است که ترکیه در طول سال‌های اخیر سیاست خارجی با فراز و نشیبی را پشت سر بگذارد. بحران اوکراین یکی از تحولات بسیار مهم است که در جغرافیای پیرامونی ترکیه به وقوع پیوسته است و ترکیه با توجه به روابط خود با دو طرف جنگ، سیاست خارجی متفاوتی را در پیش گرفته است. بر همین اساس و با تحلیل سیاست خارجی ترکیه بر مبنای واقع‌گرایی نوکلاسیک، می‌توان بیان داشت که ترکیه با توجه به عوامل داخلی تأثیرگذار همواره به دنبال احیای تمدن عثمانی در قالب نوع‌نمان‌گرایی است که در چارچوب آن اراضی کریمه که برای تاتارهای کریمه بوده است، همواره مورد نزاع امپراتوری عثمانی و روسیه بوده که سرانجام به روسیه تزاری ملحق شد. ترکیه در سال ۲۰۱۴ و در پی اشغال کریمه، آن را اراضی اوکراین دانسته و همواره با الحاق خاک کریمه و سایر اراضی اوکراینی به روسیه مخالف بوده است. از سویی دیگر، ترکیه در طول ۱۰ سال اخیر هم‌زمان روابط گسترده‌ای با روسیه برقرار کرده و روسیه را به‌عنوان یکی از شرکای استراتژیک خود می‌داند. از سوی دیگر ترکیه عضو اساسی در ناتو محسوب می‌شود و لذا بدیهی است از این منظر نیز نگاهی به وقایع داشته و بر این مبنا عمل نماید.

۲- بحران اوکراین (جنگ روسیه و اوکراین)

بحران اوکراین (جنگ روسیه و اوکراین) یکی از مهم‌ترین تحولات چند دهه اخیر اروپا و جهان است که می‌تواند تأثیرات به‌سزایی برای کنش‌گری کشورها و آینده نظام بین‌الملل داشته باشد. هرچند ریشه بحران اوکراین به همان آغاز استقلال این کشور پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در دهه ۹۰ میلادی برمی‌گردد، اما از سال ۲۰۰۵ و با وقوع انقلاب‌های رنگی به خصوص در اوکراین، تنش بین روسیه و این کشور افزایش پیدا کرد و پس چند انقلاب رنگی در سال ۲۰۱۴ روسیه در یک اقدام ضربتی، شبه جزیره کریمه را با برگزاری یک همه‌پرسی به خاک خود ملحق کرد. اما این پایان تنش بین دو کشور نبود و سرانجام روسیه در ۲۴ فوریه سال ۲۰۲۲ در یک عملیات ویژه نظامی به خاک اوکراین حمله کرد. این بحران تاکنون ادامه داشته است و به نظر می‌رسد که افق روشنی برای پایان این بحران وجود ندارد.

دلایل مختلفی برای بحران اوکراین ذکر می‌شود. جان مرشایمر^۱ نظریه پرداز نوواقع‌گرایی ته‌اجمی معتقد است که عامل اصلی بحران اوکراین گسترش ناتو به شرق است (Mearsheimer, 2022). همچنین این نظریه‌پرداز در مقاله‌ای در نشریه فارن آفرز عنوان می‌کند که بحران اوکراین تقصیر غرب

^۱ John Mearsheimer

است و غرب با توهّمات لیبرالی باعث برانگیخته شدن پوتین شده است (Mearsheimer, 2022). استفان والت^۱ یکی دیگر از نظریه‌پرداز نوواقع‌گرایی و استاد دانشگاه هاروارد در مقاله خود در ژانویه ۲۰۲۲ در مورد بحران اوکراین می‌نویسد: فاجعه بزرگ این است که کل این ماجرا قابل اجتناب بود. اگر ایالات متحده و متحدان اروپایی‌اش تسلیم غرور، خیال‌پردازی و آرمان‌گرایی لیبرال نمی‌شدند و در عوض بر بینش‌های اصلی واقع‌گرایی تکیه می‌کردند، بحران کنونی رخ نمی‌داد (Walt, ۲۰۲۲). علل وقوع بحران اوکراین محل بحث این پژوهش نیست، اما تأثیرگذاری این بحران و حضور بازیگران فزاینده در این بحران، باعث شده است که کشورهای مختلف به صورت مستقیم و غیرمستقیم خود را وارد این کارزار کنند. در این میان، ترکیه به‌عنوان یک بازیگر تأثیرگذار در خاورمیانه و با توجه به روابط گسترده که با روسیه و ناتو (ایالات متحده) دارد سیاست منحصر به فردی را در این بحران اتخاذ کرده است.

۳- روابط ترکیه با روسیه و اوکراین

۳-۱- روابط ترکیه با روسیه

روسیه و ترکیه در طول تاریخ، روابط پر فراز و نشیبی را سپری کرده‌اند و مجموعاً ۴۴ سال با یکدیگر درگیر جنگ بوده‌اند. در دوران جنگ سرد با وجود این سابقه تاریخی و قرار گرفتن ترکیه در بلوک غرب، روابط سرد و بی‌رومی بین دو کشور حاکم بود؛ ولی پس از فروپاشی شوروی، از یک سو ترکیه جایگاه استراتژیک خود را به‌عنوان پایگاه غرب در مقابل کمونیست از دست داد و از سوی دیگر، کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز موقعیت مناسبی برای ایفای نقش منطقه‌ای در اختیار ترکیه قرار داده و روسیه نیز برای ترانزیت انرژی به غرب و هم‌زمان جلوگیری از نفوذ ناتو و غرب در منطقه پیش از قبل، به دنبال ارتباط با ترکیه برآمد (روحی و شفیعی، ۱۳۹۴: ۲۸). البته، روابط دو کشور با انعقاد قرارداد صدور گاز به ترکیه در سال ۱۹۸۴ تقویت شد و با وجود اختلاف ایجاد شده در دهه ۹۰ میلادی و حمایت ترکیه از شورشیان تاتار چچنی و اتهام حمایت روسیه از جدایی‌طلبان کرد موسوم به پ.ک.ک در ترکیه و همچنین برخی اتهامات نظیر تلاش ترکیه برای گسترش دامنه نفوذ در جمهوری‌های تازه استقلال‌یافته از شوروی سابق که به‌عنوان حیات خلوت و خط قرمز روسیه محسوب می‌شود و رقابت استراتژیک دو کشور در قفقاز نتوانست به‌صورت جدی و عمیق روابط دو کشور را دست‌خوش تغییرات بنیادین نماید (عسگریان، تجری، ۱۳۹۶: ۱۵۵).

^۱. Stephen M. Walt

با فروپاشی شوری و آغاز هزاره دوم و روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه از یک‌سو و روی کار آمدن پوتین از سوی دیگر، روابط بین ترکیه و روسیه گسترش یافت، نیازهای دو طرف به هم‌دیگر باعث بهبود روابط دو کشور شد و دیدارهای مختلفی در این برهه بین دو طرف صورت گرفت که باعث افزایش دوستی و شراکت راهبردی بین روسیه و ترکیه شد (اطهری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵)، که بیشتر رنگ و بوی اقتصادی داشت. آغاز بهار عربی و به خصوص ایفای نقش ترکیه در این تحولات که اوج آن در سوریه و لیبی بود روابط روسیه ترکیه را وارد مرحله جدیدی کرد. ترکیه از گروه‌های معارض چند ملیتی حمایت می‌کرد و به‌عنوان پایگاهی امن برای این گروه‌ها محسوب می‌شد. از سوی دیگر، روسیه نیز از دولت بشار اسد حمایت نمود و از سال ۲۰۱۵ به‌صورت میدانی وارد کارزار جنگ سوریه شد که این امر باعث تنش بین روسیه و ترکیه و ساقط شدن جت جنگی روسیه شد. با این حال و به‌رغم تنش‌های مختلف در سوریه و در لیبی، روابط رو به رشد ترکیه و روسیه ادامه داشت، به‌گونه‌ای تحولات سوریه از یک‌سو و تحولات لیبی و قرار گرفتن هر دو در دو سوی نزاع باعث نشد که روسیه و ترکیه وارد چالش جدی با یکدیگر شوند (Güler İpek, 2021: 86-88). اما در این میان، آن‌چه روابط ترکیه و روسیه را راهبردی کرده است، روابط اقتصادی است. ترکیه و روسیه روابط گسترده اقتصادی با هم‌دیگر دارند. عواملی چون همسایگی؛ اقتصاد مکمل؛ نبود اختلاف جدی سیاسی، باعث شده است که تعاملات اقتصادی روسیه و ترکیه روندی رو به گسترش داشته باشد (کرمی، نجفی، ۱۳۹۰: ۶۴). به‌طوری‌که در سال ۲۰۲۰ حجم تجارت دو کشور ۱۷ میلیارد دلار بوده و در سال ۲۰۲۱ این رقم به ۲۶ میلیارد دلار رسیده است (oew wordT, ۲۰۲۲). این درحالی‌که است که طبق گزارش روزانه دیلی صباح ترکیه، با وجود بحران اوکراین در سال ۲۰۲۲ حجم تجارت ترکیه و روسیه به ۷۶ میلیارد دلار رسیده است (Daily Sabah, 2022). ترکیه برای حدود ۵۰ درصد از گاز مورد نیاز خود به روسیه وابسته است (Pearson, ۲۰۲۲). همچنین ترکیه در رقابت‌های راهبردی خود با روسیه در سوریه، لیبی، آسیای مرکزی و قفقاز و حتی بالکان به گسترش روابط با روسیه نیاز دارد، به‌خصوص آن که نگاه نوعثمان‌گرایی ترکیه در دوره اردوغان شدت زیادی پیدا کرده است. از سوی دیگر، ترکیه در حوزه نظامی هم تمایل دارد که سامانه‌های موشکی S400 روسیه را در اختیار بگیرد که البته تاکنون موفق نشده است. تعامل روسیه و ترکیه از سال ۲۰۱۵ نشان‌دهنده کیفیت جدیدی در روابط خارجی است که ترکیبی از اتحاد تاکتیکی و رقابت استراتژیک است (Cheterian, 2023: 1). اگرچه منافع اقتصادی ترکیه در فضای پس از اتحاد جماهیر شوروی عمدتاً در روسیه بوده است تا جمهوری‌های ترک زبان قفقاز یا آسیای مرکزی؛ با این حال، تفکر ژئوپلیتیک ترکیه حول خطوط به‌ظاهر متناقض

تکامل یافته است، که می‌توان آن‌ها را به‌عنوان «نوع‌ثمنی‌گرایی» و «اوراسیاگرایی» خلاصه کرد. اولین مورد منعکس‌کننده دیدگاه‌های محافظه‌کار-اسلام‌گرایان حزب عدالت و توسعه است که به‌دنبال نفوذ در کشورهای سابق امپراتوری عثمانی بودند. درحالی‌که دومی ایدئولوژی جدید ملی‌گرایان بود و به‌دنبال نفوذ در جمهوری‌های ترک‌زبان اتحاد جماهیر شوروی سابق بودند. هر دوی این دیدگاه‌ها جهت‌گیری استراتژیک نبودند، بلکه از یک الگوی تفکر فرهنگی و ژئواستراتژیک کلی‌تر پیروی می‌کردند که هدف آن به حداکثر رساندن نفوذ ترکیه است (Cheterian, 2022: 5). بنابراین می‌توان بیان داشت متغیرهای داخلی و خارجی که ذکر شد، عوامل تعیین‌کننده سیاست خارجی ترکیه در قبال روسیه هستند.

۲-۳- روابط ترکیه با اوکراین

پیوندهای قوی بین ترکیه و اوکراین به اواخر قرن پانزدهم، زمانی که خانان کریمه ترک‌زبان و اسلامی تحت‌الحمایه عثمانی قرار گرفت، برمی‌گردد و تا زمان تسلط روسیه در سال ۱۷۸۳، ادامه داشت. تاتارها گروه قومی اصلی اوکراین هستند. به دلیل جنگ بین روسیه و امپراتوری عثمانی در ۱۸۷۷-۱۸۷۸ و جنگ جهانی اول و پیامدهای آن، ده‌ها هزار تاتار از کریمه و اوکراین به ترکیه مهاجرت کردند. هنگامی که اوکراین در سال ۱۹۹۱ مستقل شد، ترکیه به‌سرعت روابط قوی خود را توسعه داد. اوکراین یکی از اعضای مؤسس سازمان همکاری اقتصادی دریای سیاه^۱ به رهبری ترکیه شد. یک موضوع حساس در روابط سابق، بازگشت شهروندان تاتار از ترکیه به شبه جزیره کریمه بود. آنکارا از این ادغام مجدد حمایت کرد، در حالی که این روند توسط جمهوری خودمختار کریمه، تحت سلطه روسی‌زبانان، مانع شد (Lesage, Daskin, 2022:4). ترکیه استقلال اوکراین را در ۱۶ دسامبر ۱۹۹۱ به رسمیت شناخت. روابط دیپلماتیک بین دو کشور در ۳ فوریه ۱۹۹۲ برقرار شد. روابط ترکیه و اوکراین با ایجاد شورای راهبردی سطح عالی^۲ در سال ۲۰۱۱ به وضعیت شراکت استراتژیک دست یافت. برای تقویت روابط اقتصادی و بشردوستانه از سال ۲۰۱۷ روایت بین دو کشور لغو شد (سفارت ترکیه در اوکراین، ۲۰۲۰). تجارت دو جانبه بین دو کشور در سال ۲۰۲۰ به حدود ۵ میلیارد دلار رسید و هر دو دولت قصد دارند تا حجم روابط را به ۱۰ میلیارد دلار در پنج سال آینده افزایش دهند. در سال ۲۰۲۱ حجم تجارت به ۷ میلیارد دلار رسید (oec.world, ۲۰۲۲).

1. (BSEC)

2. (HLSC)

ترکیه با تزریق بیش از ۵۰۰ میلیون دلار به اقتصاد اوکراین (که ۳۰ درصد نسبت به سال ۲۰۱۴ افزایش داشته است) اکنون به یکی از بزرگ‌ترین سرمایه‌گذاران خارجی اوکراین تبدیل شده است. شرکت‌های ترک علاقه زیادی به بازار مسکن اوکراین و زیرساخت‌های جاده‌ای و بندری این کشور دارند. از سال ۲۰۱۹، ترکیه با ۱.۶ میلیون بازدیدکننده در سال، یک مقصد گردشگری برتر برای اوکراینی‌ها بوده است (Kusa, 2021). صادرات ترکیه به اوکراین در مدت پنج سال تقریباً دو برابر شده و سال گذشته به ۲.۶ میلیارد دلار رسید، در همین زمان، واردات ترکیه از اوکراین در همین مدت به ۴.۴ میلیارد دلار افزایش یافت. برای کشور اوکراین، مشارکت با ترکیه و خرید پهپاد از این کشور به لحاظ دفاع از قلمرو خود در برابر روسیه نیز حائز اهمیت است. ترکیه نیز خواهان استفاده از فن‌آوری‌های اوکراین در زمینه راکت‌های فضایی مشابه راکت‌های "زنیت-۲" و انتقال دانش فنی درباره فن‌آوری موتور موشک است (Isajiw, 2022).

ترکیه بهبود روابطش با اوکراین را نیز راهبردی تلقی می‌کند و اوکراین را یک منبع فن‌آوری و دانش برای صنعت دفاعی رو به رشد خود می‌داند. از طرفی ترکیه به عنوان یکی از اعضای ائتلاف نظامی پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) در سال‌های اخیر به‌عنوان یکی از حامیان اصلی اوکراین ظاهر شده و ده‌ها فروند از پهپادهای "بیرق‌دار TB ۲" را به این کشور فروخته است اوکراین سال گذشته (۲۰۲۱) برای اولین بار از این پهپادها در منطقه دونباس استفاده کرد. وزارت امور خارجه ترکیه برای نشان دادن اهمیت همکاری‌های سیاسی با اوکراین چندی پیش در سی‌امین سالگرد روابط سیاسی ترکیه و اوکراین و در بحبوحه بحران در روابط مسکو - کی‌یف، با صدور اطلاعیه‌ای اعلام کرد: سی‌امین سالگرد برقراری روابط دیپلماتیک با شریک استراتژیک خود (اوکراین) را جشن می‌گیریم. روابط ما با اوکراین در سال‌های اخیر بر اساس درک متقابل، اعتماد و منافع مشترک پیشرفت قابل توجهی داشته است. (صابری، ۱۴۰۱) بنابراین، روابط ترکیه با اوکراین را باید در راستای عوامل تأثیرگذار مداخله داخلی همچون رویکرد حزب عدالت و توسعه به خصوص شخص رجب طیب اردوغان، سیاست‌های نوع‌نعمان‌گرایی و بازگشت به مرزهای کریمه، رویکرد غربی (ترکیه به دنبال عضویت در اتحادیه اروپا) و متغیرهای خارجی همچون عضویت در ناتو، متغیر ایالات متحده و اروپا و ژئوپلیتیک متفاوت کانون اتصالی دریای سیاه به مدیترانه و خاورمیانه و اروپا ارزیابی کرد.

۴- استراتژی ترکیه در بحران اوکراین

استراتژی ترکیه در بحران اوکراین با وجود عضویت در ناتو و روابط راهبردی با ایالات متحده به دنبال استفاده حداکثری از این بحران است. ترکیه به دنبال این است روابط خود با مسکو و کیف را بدون به خطر انداختن محاسبات ژئواستراتژیک خود در منطقه حفظ کرده و در عین حال از پیوستن به صفوف کشورهای غربی در اعمال تحریم‌های فلج‌کننده علیه روسیه اجتناب کند. نقش یک میانجی کلیدی که رجب طیب اردوغان رئیس‌جمهور ترکیه بسیار مشتاق به عهده گرفتن آن بود، به ترکیه این امکان را داد که به راحتی خود را در میانه نبرد - و نه فقط در درگیری بین روسیه و اوکراین، بلکه به طور گسترده‌تر در مناقشه بین روسیه و ناتو قرار دهد (KUSA, 2022). ترکیه از همان ابتدا رویکرد متعادلی را در رابطه با جنگ روسیه و اوکراین دنبال کرده است. در حالی که آنکارا هواپیماهای بدون سرنشین مسلح به اوکراین فروخته است، از اعمال هرگونه تحریمی علیه روسیه خودداری کرده است. علاوه بر این، توافق با میانجی‌گری ترکیه و سازمان ملل برای اجازه صادرات ایمن غلات از بندرها دریای سیاه اوکراین، موقعیت آنکارا را تقویت کرده است که برخی از کشورهای اتحادیه اروپا طرفدار این موضوع هستند که آنکارا این سیاست را حفظ کند؛ زیرا آن‌ها را قادر می‌سازد تا از طریق ترکیه به-عنوان یک واسطه با مسکو وارد گفت‌وگو شوند (Inanc, 2023). بنابراین استراتژی ترکیه در بحران اوکراین، بر اساس متغیرهای داخلی و خارجی قابل ارزیابی است.

۵- ارزیابی استراتژی ترکیه در بحران اوکراین بر اساس واقع‌گرایی نوکلاسیک

همواره متغیرهای داخلی به مانند متغیرهای خارجی در استراتژی منطقه‌ای ترکیه تأثیرگذار بوده است. از زمان تأسیس ترکیه جدید در دوران آتاتورک، متغیر داخلی بخشی از سیاست ترکیه در قبال جهان خارج را رقم می‌زند. نمونه‌های آن را می‌توان در جنگ جهانی دوم و سیاست آتاتورک، در دوره بهار عربی و سیاست تهاجمی اردوغان مشاهده کرد. بحران فعلی اوکراین هم از این امر مستثنا نیست. بر این اساس، سیاست ترکیه در بحران اوکراین را می‌توان در چارچوب متغیرهای داخلی و خارجی ارزیابی کرد:

۵-۱- متغیرهای داخلی تأثیرگذار ترکیه در بحران اوکراین

۵-۱-۱- حزب عدالت و توسعه (اردوغان): با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در ترکیه سیاست خارجی این کشور نقش تأثیرگذار در بحران منطقه‌ای ایفا می‌کند. دوره بهار عربی نقطه اوج

تأثیرگذاری این حزب بر رویکرد منطقه‌ای ترکیه بود که منجر به بحران‌های مختلف به‌خصوص در مجاورت مرزهای خود با سوریه شد (سالاروند، ۱۳۹۸: ۱۱۸-۱۲۴). بحران کنونی اوکراین هم در همین راستا قابل ارزیابی است. ترکیه اردوغان به دنبال ایفای نقش حداکثری و بهره‌وری از بحران جاری و حفظ روابط روسیه با ترکیه به‌خصوص با توجه به وضعیت اقتصادی ترکیه است. اساساً رابطه نزدیک اردوغان با ولادیمیر پوتین یکی از عوامل اصلی برقراری مذاکرات غلات در سال ۲۰۲۲ بوده است (Suleymanov, 2023). هرچند اردوغان بعد از پیروزی در انتخابات ۲۰۲۳ روابط خود را با غرب گسترش داد که نمونه آن موافقت با عضویت سوئد در ناتو جهت باز کردن مجدد پرونده الحاق به اتحادیه اروپا است، اما نگرش اردوغان و حزب عدالت توسعه حفظ توازن در روابط در بحران اوکراین است.

۲-۱-۵- نوعثمان‌گرایی: در سیاست نوعثمان‌گرایی که به معنی ایفای نقش جدید آنکارا در معادلات جهانی با تکیه سابقه تاریخی (امپراتوری عثمانی) و ملی‌گرایی (کمالیسم) است. ترکیه در قالب این متغیر به دنبال کسب حوزه‌های نفوذ و ایفای نقش حداکثری در تحولات پیرامونی خود است. (امیدی، رضایی: ۱۳۹۰: ۲۴۱-۲۴۴) در چارچوب سیاست نوعثمان‌گرایی تاتارهای کریمه، دریای سیاه، قفقاز و آسیای مرکزی به‌عنوان مناطق کلیدی برای ترکیه محسوب می‌شوند و ترکیه باید حوزه نفوذ خود را در این مناطق داشته باشد. به همین دلیل است که ترکیه با الحاق کریمه به روسیه در سال ۲۰۱۴ به شدت مخالفت کرد و روابط راهبردی خود را با اوکراین گسترش داد (Jenkins, 2023). ترکیه در این چارچوب مخالف الحاق مناطق شرق اوکراین به روسیه و توسعه روسیه به کریمه و دریای سیاه است.

۳-۱-۵- فرهنگ استراتژیک: فرهنگ راهبردی ترکیه متأثر از برداشت‌های متناقض از عظمت و آسیب‌پذیری ملی است. از یک‌سو، ترکیه وارث امپراتوری عثمانی است که در اوج اقتدار خود در قرن پانزدهم و شانزدهم، قلمرو سرزمینی خود را تا بخش‌هایی از جنوب شرقی اروپا، قفقاز، خاورمیانه و شمال آفریقا گسترانیده بود. در دهه‌های گذشته، این میراث امپراتوری، نیروی محرکه تغییر در برداشت از نقش ملی ترکیه به‌عنوان قدرتی نوظهور و دولت مرکزی در محیط همسایگی خود بوده است. از سوی دیگر، ترکیه امروزی حامل حافظه تاریخی دردناک شکست امپراتوری به دست قدرت‌های اروپایی و روسیه در جنگ جهانی اول و تحمیل عهدنامه تحقیرآمیز «سور» در ۱۹۲۰ بوده است. هرچند پیمان سور هرگز اجرا نشد و جنگ‌های استقلال به پیمان لوزان و تأسیس جمهوری

ترکیه با مرزهای کنونی منجر شد، اما «سندروم سور» که بخش‌هایی از آناتولی را در کنترل بیگانگان قرار می‌داد، همچنان به فرهنگ راهبردی ترکیه شکل می‌دهد (گل محمدی، ۱۴۰۰: ۷۸) بر اساس فرهنگ استراتژیک ترکیه، حفظ جایگاه استراتژیک این کشور و برقراری روابط با مناطق عهد امپراتوری عثمانی یک ضرورت محسوب می‌شود. در این بین، کریمه جایگاه مهم در فرهنگ استراتژیک ترکیه قرار دارد. به همین دلیل است که ترکیه الحاق کریمه را به رسمیت نشناخته است.

۴-۱-۵- هویت شرقی ارزش‌های غربی: سیاست خارجی ترکیه و روابط آن با سایر کشورهای جهان بسیار پیچیده و محصول رویدادهای دهه‌های گذشته است. از این منظر، روابط بین‌الملل ترکیه عمیقاً تحت تأثیر موقعیت ژئواستراتژیک این کشور قرار گرفته است که برای قرن‌ها نقش اساسی داشت. به عنوان مثال، روابط امپراتوری عثمانی با قدرت‌های اروپایی و روسیه را مشخص کرد، به‌ویژه از زمان عهدنامه کوچک کاینارجی در سال ۱۷۷۴. از دست دادن ژئوپلیتیک سرزمینی به روسیه و سایر قدرت‌های اروپایی، به‌طور فزاینده‌ای منجر به آگاهی عثمانی از افول شد که اصلاحات مدرن و غرب‌گرایانه را در دستور کار قرار داد. هدف این اصلاحات پرداختن به دو چالش عمده بود: اول، نوسازی دولت و ارتش به منظور پاسخ‌گویی به برتری نظامی غرب که بقای دولت عثمانی را تهدید می‌کرد و دوم، وارونه نشان دادن هویت عثمانی در پاسخ به روابط با سایر دولت‌ها. اصلاحات به تلفات سرزمینی پایان نداد، بلکه منجر به ظهور ایدئولوژی شد که آینده جامعه و دولت را در مدل اروپایی دولت-ملت سکولار به نمایش می‌گذاشت. این «غرب‌زدگی» منجر به رابطه عجیب با غرب و بار هویتی و ایدئولوژیک در سیاست خارجی عثمانی و سپس ترکیه شد. پس از پیروزی در جنگ استقلال علیه غرب (۱۹۱۹-۱۹۲۲)، بنیان‌گذاران ترکیه جمهوری‌خواه پروژه غرب‌زدگی و ایجاد یک دولت-ملت سکولار شده را در دست گرفتند اما با انجام این کار، آن‌ها از طریق رابطه خود با جهان اسلام، رابطه متناقضی با جامعه خود برقرار کردند: اسلام هم پایه ملت شد و هم دشمن آن، زیرا از یک‌سو، تعلق به اسلام برای عضویت در آن ضروری بود (Rizzi, 2023: ۲). برای دهه‌ها، ترکیه عمیقاً بین کمالیست‌ها، که حامیان قاطع هم‌سوئی بی‌قید و شرط با غرب بودند و اسلام‌گرایان دشمن غرب و طرفدار بازگشت به جهان اسلام، تقسیم‌شده بود. هم در غرب و هم در ترکیه اسلامی کردن جامعه ترکیه، به چالش کشیدن مدرنیزاسیون کمالیستی و فرآیند غرب‌زدگی باعث نگرانی در بین نخبگان شد. این ترس‌ها به‌ویژه زمانی که حزب عدالت و توسعه، به قدرت رسید، تقویت شده است؛ زیرا پس از یک دوره کوتاه که در آن این حزب تجسم اعتدال و دموکراسی‌سازی (۲۰۰۲-۲۰۰۹) بود، خود را

به‌عنوان یک حزب بسیار محافظه‌کار با گرایش‌های اسلامی نشان داد. این سیاست در غرب به‌عنوان شکستن سنت کمالیستی، پایان هم‌سویی ترکیه با غرب و بازگشت آن به خاورمیانه تعبیر شد؛ زیرا «نوع‌ثمنی‌گرایی» حزب عدالت و توسعه با سیاست‌های ترویج ارزش‌های محافظه‌کارانه همراه شد. روابط مهم با روسیه و بازگشت به خاورمیانه در همین راستا تحلیل می‌شود (Rizzi, 2023:5). ترکیه از یک‌سو به دنبال عضویت در اتحادیه اروپا و از اعضای ناتو محسوب می‌شود و از سوی دیگر بر هویت شرقی و تأکید بر اسلام و گسترش روابط با شرق را در سیاست خود در دستور کار قرار داده است.

۲-۵- متغیرهای خارجی تأثیرگذار در استراتژی ترکیه در بحران اوکراین

۱-۲-۵- اروپایی شدن (عضویت در اتحادیه اروپا): از زمان روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه مسئله عضویت این کشور در اتحادیه اروپا همواره یکی از برجسته‌ترین متغیرها در روابط ترکیه با کشورهای اروپا بوده است. اکنون با توجه به بحران اوکراین و نقش متوازن ترکیه در این بحران و موافقت با عضویت سوئد در ناتو، بار دیگر رئیس‌جمهور این کشور به دنبال عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا است. رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه با ارائه یک شرط جدید برای تأیید عضویت سوئد در ناتو، از کشورهای اروپایی خواست راه را برای پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا باز کنند (Erdogan, 2023) ایفای نقش ترکیه در بحران اوکراین باعث شده است که بار دیگر این کشور مسئله عضویت در اتحادیه را مطرح کند.

۲-۲-۵- ناتو: ترکیه از سال ۱۹۵۲ عضو ناتوست. این کشور با ۳۵۵ هزار نیرو دومین نیروی نظامی در ناتو محسوب می‌شود. (Robinson, 2023) اگرچه ترکیه موضع حمایتی در قبال اوکراین اتخاذ کرده است، و از سیاست درهای باز ناتو برای گسترش (و الحاق نهایی گرجستان و اوکراین) حمایت می‌کند، اما به دلایل ژئوپلیتیکی نیز تلاش می‌کند به شیوه‌ای متعادل عمل کند (Ildem, 2022). ترکیه از یک‌سو با ارسال سلاح به اوکراین و موافقت با عضویت سوئد و اوکراین روابط خود به‌عنوان عضو ناتو در راستای غرب تنظیم کرده است و از سوی دیگر روابط خود را با روسیه گسترش داده و از ارسال سلاح‌های استراتژیک به اوکراین خودداری می‌کند. به دلیل حمایت بعضی از کشورهای ناتو خصوصاً آمریکا از گروه‌های تروریستی^۲ در شمال سوریه و عراق، همچنین تنها گذاشتن ترکیه توسط

1. NATO

2. YPG-PYD-PKK

ناتو در مسئله بحران سرنگونی جت روسیه توسط ترکیه، سکوت معنادار آمریکا در کودتای ترکیه و اتهام دست داشتن غرب در آن و حمایت از گولن توسط متحد خود یعنی آمریکا و تفاهم آمریکا با دشمن درجه یک خود یعنی روسیه در زمان انجام عملیات چشمه‌ی صلح ترکیه در سوریه همه از عوامل مهم و تأثیرگذار در گرایش ترکیه به روسیه بوده است (ایمانی، ۲۰۲۲).

۳-۲-۵- متغیر ایالات متحده: آمریکا یکی از شرکای استراتژیک ترکیه محسوب می‌شود و پایگاه انجریلیک آمریکا در ترکیه قرار دارد. در طول جنگ سرد، ایالات متحده از ترکیه به عنوان سدی در برابر نفوذ کمونیست شوروی استفاده می‌کرد. هرچند بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه روابط با ایالات متحده پر فراز و نشیب بوده است، اما این کشور نقش تأثیرگذاری در سیاست خارجی ترکیه ایفا می‌کند. سطح بازگیری که ایالات متحده برای ترکیه خاورمیانه تعریف کرده است گواه روابط استراتژیک با ترکیه است. در بحران اوکراین، ایالات متحده ایفای نقش میانجی ترکیه را به خصوص در زمینه گفت‌وگو با روسیه در زمینه غلات و آتش‌بس در اوکراین پذیرفته است. اکنون دولت جو بایدن با در اختیار قرار دادن هواپیمای اف ۱۶ به ترکیه موافقت کرده است که این امر می‌تواند روابط ترکیه با ایالات متحده را بیش از گذشته نزدیک‌تر کند.

۴-۲-۵- ژئوپلیتیک متفاوت: ترکیه از لحاظ ژئوپلیتیکی محل اتصال قفقاز به اروپا، خاورمیانه به اروپا و دریای سیاه به دریای مدیترانه است. وقوع بحران اوکراین در مجاورت ترکیه (روسیه و اوکراین همسایگان دریایی ترکیه) اهمیت ژئوپلیتیکی ترکیه را دوچندان کرده است. با وقوع جنگ اوکراین، زلنسکی رئیس‌جمهور اوکراین از ترکیه خواست که تنگه داردانل و بسفر را بر روی کشتی‌های نظامی بندد (Jeffrey, 2022). همچنین ترکیه محل انتقال گاز طبیعی روسیه به اروپا و آذربایجان به اروپا است. امری که جایگاه ترکیه را به عنوان هاب انتقال گازی برجسته کرده است.

شکل ۱. خطوط انتقال گاز به ترکیه.

خطوط انتقال گاز از روسیه و آذربایجان به ترکیه و اورپا

منبع: خبرگزاری آناتولی

قرار گرفتن ترکیه در سوی دریای سیاه و مدیترانه باعث شده است که این کشور در زمینه انتقال غلات از اوکراین به سایر نقاط جهان نقش میانجی به همراه سازمان ملل متحد ایفا کند. با توجه به این که تمامی متغیرهایی که در بالا ذکر شده به‌عنوان شاخص‌هایی برای تحلیل و ارزیابی سیاست خارجی ترکیه در بحران اوکراین است، استفاده از نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک تأییدی بر نقش متغیرهای داخلی و خارجی در سیاست خارجی ترکیه در قبال جنگ اوکراین است. بر این اساس، ترکیه با توجه به متغیرهای داخلی و خارجی در حوزه سیاسی، اقتصادی و امنیتی رفتار منحصر به فردی را ایفا کرده است.

۶- رویکرد سیاسی ترکیه در بحران اوکراین

در حالی که آنکارا تهاجم روسیه را محکوم کرد، تلاش نمود که هم‌زمان نقش میانجی‌گرایانه نیز ایفا کند. تاکنون، میانجی‌گری ناخوشایند آنکارا به‌طور مشخص به "معامله غلات" مشهور منجر شده است. این امر هم‌چنین پس از سال‌ها انزوای منطقه‌ای و تنش‌ها با شرکای غربی، اعتبار جدیدی را در سطح بین‌المللی به ترکیه بخشید (Fruganti, 2023). با این وجود، در ۲۱ فوریه، ترکیه به رسمیت

شناختن جدایی دو استان لوهانسک^۱ و دونتسک^۲ را رد کرد؛ آنکارا همچنین مخالفت خود را با هر اقدامی که حاکمیت ارضی اوکراین را نقض کند، تکرار نمود. همچنین ترکیه در سازمان ملل از مواضع اوکراین حمایت کرد. در ۲۴ فوریه، دولت ترکیه با صدور بیانیه‌ای این تهاجم را «غیرعادلانه و غیرقانونی» خواند و خاطر نشان کرد که این تهاجم تهدیدی جدی برای امنیت منطقه و جهان ما است. اما با این وجود با درخواست اوکراین مبنی بر بستن تنگه بفسر^۳ و داردانل^۴ بر روی کشتی‌های روسی مخالفت کرد (Silber, 2022) از زمان شروع جنگ، این رویکرد فعالانه فزاینده به مناقشه، فرصت‌های اساسی و چالش‌های مهمی را برای آنکارا ایجاد کرده است. ایفای نقش میانجی در زمینه غلات با همکاری سازمان ملل وزن ترکیه را در این زمینه افزایش داده است. همچنین ترکیه میزبان و میانجی مذاکرات غیرمستقیم روسیه و اوکراین در سطح وزرای خارجی بوده است (2022, Chausovsky). ترکیه نقش میانجی‌گر را بین روسیه و اوکراین و همچنین بین روسیه و سایر قدرت‌های غربی برای آزادی زندانیان دو طرف بازی کرده است (Gramer, 2022). بنابراین، ترکیه سعی کرده است نقش متوازی در همه زمینه‌ها در این جنگ داشته باشد. به همین روی در حوزه سیاسی، ترکیه در مجامع بین‌المللی روسیه را محکوم کرده است و جنگ صورت‌گرفته را غیر قابل قبول می‌داند اما در واقع به عنوان میانجی، روابط گسترده‌ای با دو طرف نزاع دارد.

۷- رویکرد اقتصاد و انرژی ترکیه در بحران اوکراین

بحران اوکراین در طول رکود اقتصادی عمیق در ترکیه رخ می‌دهد، با توجه به این که این کشور از نظر اقتصادی بیش از حد در پیوند روسیه قرار گرفته است، تمایل نداشته است که با تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی همراهی نماید؛ حتی زمانی که روسیه کریمه را در سال ۲۰۱۴ ضمیمه کرد، ترکیه این اقدام را غیرقانونی اعلام کرد اما تحریم‌هایی را علیه مسکو اعمال نکرد و آنکارا همچنان بزرگ‌ترین شریک تجاری مسکو در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا است. روس‌ها ۱۹ درصد از گردشگران ترکیه را در سال ۲۰۲۱ تشکیل می‌دادند. در حالی که که اوکراینی‌ها حدود ۸.۳ درصد از تعداد کل گردشگران در ترکیه را تشکیل می‌دهند. روسیه همچنین پس از آذربایجان دومین تأمین‌کننده انرژی ترکیه است و ترکیه 80 درصد انرژی خود را وارد می‌کند که از این میزان ۵۰ درصد از روسیه است. همچنین

1. Luhansk

2. Luhansk

3. Befser

4. Dardanelles

ترکیه غلات خود را از دو کشور نزاع کننده وارد می‌کند (Dalay, 2022). در سه ماهه اول سال ۲۰۲۳ میلادی صادرات روسیه به ترکیه بیش از ۱۳ میلیارد دلار بوده است. در مارس ۲۰۲۳، روسیه با ۳ میلیارد و ۸۶۳ میلیون دلار بیشترین صادرات به ترکیه را به خود اختصاص داده است بنابراین روسیه بزرگ‌ترین صادرکننده محصولات به ترکیه در سه ماهه اول سال جاری میلادی بوده است و بر این اساس، روسیه به‌عنوان شریک راهبردی برای اقتصاد رکود زده و تورم بالای ترکیه محسوب می‌شود (data.tuik.gov.tr, ۲۰۲۳). همچنین بحران اوکراین باعث شده است که ترکیه انرژی را به قیمت ارزان‌تری از روسیه وارد کند؛ بنابراین ترکیه در حوزه اقتصادی و انرژی به دنبال این است که از این بحران با توجه به وضعیت اقتصادی داخلی حداکثر بهره‌وری را داشته باشد.

۸- رویکرد نظامی امنیتی ترکیه در بحران اوکراین

ترکیه به‌عنوان یک بازیگر اصلی نوسان در جنگ طولانی ظاهر شده است. آنکارا در چندین جبهه درگیر مناقشه است، از همکاری امنیتی با اوکراین گرفته تا همکاری انرژی با روسیه و نقش میانجی دیپلماتیک بین کیف و مسکو. ترکیه مدت‌هاست که به دنبال استفاده از موقعیت استراتژیک خود در چهارراه بین‌قاره‌ای بین اروپا و آسیا و همچنین تأکید بر مفهوم «اتصال»^۱ است. این از نظر عملکردی، به‌عنوان یک کریدور ترانزیت حیاتی برای منابع کلیدی مانند انرژی و منابع غذایی عمل می‌کند و این کریدور با توجه به اختلالات اقتصادی و تجاری ناشی از جنگ روسیه در اوکراین اهمیت بیشتری یافته است. از نظر نهادی، ترکیه عضوی حیاتی در بلوک امنیتی ناتو است، اما عضوی است که مستقل و گاهی مخالف موضع شرکای آمریکایی و اروپایی خود، از جمله در رابطه با دشمنان غربی مانند روسیه و ایران، عمل می‌کند (Chausovsky, 2022). بنابراین، رویکرد نظامی امنیتی ترکیه در بحران اوکراین را باید در چارچوب روابط ترکیه با روسیه از یک‌سو و ناتو از سوی دیگر ارزیابی کرد.

ترکیه تسلیحات حیاتی مانند پهپادهای بیرق‌دار و همچنین تجهیزاتی از جمله نفربر حامل نیروهای زرهی کایراپی^۲ و جلیقه ضدگلوله را در اختیار اوکراین قرار داده است. در اکتبر ۲۰۲۲ ترکیه اولین فروند از چهار ناوچه کلاس "آدا"^۳ ساخته‌شده برای اوکراین در کارخانه کشتی‌سازی استانبول در اختیار اوکراین قرار داده است (Wilks, 2022). ترکیه در اواخر سال ۲۰۲۲ پس از ماه‌ها درخواست کیف از دولت بایدن برای دریافت مهمات، ارسال نوعی بمب خوشه‌ای طراحی شده توسط آمریکا را به

1. Connectivity

2. Kirpi

3. Ada

اوکراین آغاز کرد. سلاحی قدرتمند برای از بین بردن تانک‌های روسی و کشتن سربازان در میدان نبرد است (Detsch & Gramer, ۲۰۲۳). همچنین ترکیه در تابستان سال ۲۰۲۲ موشک ۲۳۰ میلی‌متری (TRLG-230) که توسط تولیدکننده ترکیه‌ای روکتسان^۱ ساخته شده است که از موقعیت یاب جهانی و هدایت‌لیزری، از دقت بالایی در برابر اهداف در برد ۲۰ تا ۷۰ کیلومتری برخوردار است را به اوکراین تحویل داده است (Soylu, 2022). در مقایسه با کمک‌های نظامی آمریکا و اروپا به اوکراین، فروش تسلیحات ترکیه نسبتاً ناچیز است. با این حال، در ماه‌های اولیه جنگ، زمانی که کمک‌های غرب به موشک‌های ضدتانک و ضد هوایی کوتاه برد محدود می‌شد، پهپادهای ترکیه نقش مهمی را در هدف قرار دادن ناو روسیه در دریای سیاه در ۱۴ آوریل ۲۰۲۲ داشته‌اند (15: 2023, Cheterian). از سویی دیگر، با توجه به این که در پرونده‌های مختلف منطقه‌ای (سوریه، لیبی، قفقاز) رقیب روسیه محسوب می‌شود، ترکیه خود را در مقابل روسیه تعریف نمی‌کند. فشار به روسیه در اوکراین می‌تواند منجر به واکنش روسیه به‌خصوص در تحولات قره‌باغ و سوریه شود. همچنین وابستگی‌های اقتصادی ترکیه بسیار زیاد است و روسیه بزرگ‌ترین شریک اقتصادی روسیه است. بنابراین ترکیه با وجود رقابت‌های راهبردی با روسیه در پرونده‌های مختلف منطقه‌ای، در حوزه نظامی - امنیتی به دنبال فشار حداکثری به روسیه نیست.

نتیجه‌گیری

ترکیه به‌عنوان یکی از قدرت‌های اصلی خاورمیانه بحران اوکراین را فرصتی مناسب برای ایفای نقش بیشتر در اروپا، عضویت در اتحادیه اروپا، همکاری بیشتر با روسیه و ایفای نقش متوازن‌کننده در بحران می‌بیند. بر این اساس ترکیه سیاست بسیار پیچیده‌ای در این بحران اتخاذ کرده است که ضمن ایفای نقش میانجی‌گر بین دو طرف نزاع، حمایت نظامی - امنیتی از اوکراین با توجه به عضویت در ناتو، روابط گسترده با روسیه و عدم تحریم این کشور را در دستور کار قرار داده است.

با توجه به این که واقع‌گرایی نوکلاسیک بر نقش متغیرهای داخلی و خارجی جهت تبیین سیاست خارجی کشورها تأکید می‌کند. ترکیه بر اساس نقش همین متغیرها (داخلی: حزب عدالت و توسعه، فرهنگ استراتژیک، هویت شرقی - نگاه غربی، نوع‌نمان‌گرایی و خارجی: عضویت در ناتو، روابط استراتژیک با ایالات متحده، ژئوپلیتیک متفاوت و اتحادیه اروپا) به صورت یک قدرت متوازن‌کننده بازیگری خود را تعریف کرده است. از زمان روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در کنار متغیر

^۱. Roketsan

نوعثمان گرایبی و فرهنگ استراتژیک این کشور، سیاست خارجی ترکیه شاهد تغییراتی در حوزه داخلی و خارجی شده است که نمونه‌های آن را می‌توان در دوره بهار عربی و بحران کنونی اوکراین مشاهده کرد. از سویی دیگر، با وجود روابط گسترده و راهبردی با روسیه، ترکیه هم‌پیمان ایالات متحده، عضو ناتو و پشت دروازه‌های عضویت در اتحادیه اروپا باقی‌مانده است. این متغیرهای خارجی در کنار ژئوپلیتیک متفاوت که باعث شده است ترکیه از یک سو خاورمیانه را به اروپا و دریای سیاه را به دریای مدیترانه متصل کند، نقش ترکیه را در بحران اوکراین استراتژیک‌تر کرده است.

در نهایت، ترکیه روابط راهبردی خود را با بزرگ‌ترین شریک اقتصادی خود در سال ۲۰۲۲ حفظ کرده است و روسیه به دنبال حداکثری سازی روابط با ترکیه است. از سوی دیگر، رقابت تاریخی امپراتوری عثمانی که ترکیه امروزی به‌عنوان وارث این امپراتوری محسوب می‌شود بر روابط دو کشور تأثیرگذار است و ترکیه نه‌الحاق کریمه را به رسمیت شناخته و نه اعلام استقلال مناطق شرق اوکراین را به رسمیت می‌شناسد. در واقع ترکیه بحران اوکراین را بحرانی در راستای منافع خود ارزیابی می‌کند. از یک‌سو ترکیه می‌تواند بخشی از سلاح خود را به فروش برساند و از سویی دیگر، شراکت اقتصادی و راهبردی خود را برای گرفتن امتیازهای حداکثری از روسیه در سوریه، لیبی و قفقاز و آسیای مرکزی داشته باشد. هم‌چنین ترکیه بعد از عضویت فنلاند، محاصره روسیه را در شرق را به‌طور کامل انجام داده است و وابستگی روسیه به دریای سیاه برای گذر به سمت دریای مدیترانه را بیش از گذشته کرده است. بحران اوکراین باعث شده است که بعد از ناکامی‌های ترکیه در پرونده‌های مختلف منطقه‌ای به‌خصوص در بحران سوریه و وضعیت نابسامان اقتصادی، قدرت‌های بزرگ را بار دیگر متوجه جایگاه خود کرده و به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای مهم و تأثیرگذار در بحران اوکراین ایفای نقش نماید.

منابع و مأخذ

فارسی:

- اطهری، سیداسداله، بهمن، شعیب، و علی‌پور، محمدرضا. (۱۳۹۱). «نقش انرژی در توسعه روابط روسیه و ترکیه». *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۵(۱۱)، ۱-۲۰.
- اکبری، نورالدین (۱۳۹۶) *فراز و فرود اسلام‌گرایان در ترکیه*، تهران، نشر مخاطب
- امیدی، علی، رضایی، فاطمه (۱۳۹۰) «عثمانی‌گرایی جدید در سیاست خارجی ترکیه: شاخص‌ها و پیامدهای آن در خاورمیانه»، *فصلنامه روابط خارجی*، شماره ۳، ۲۳۱-۲۶۷

- ایمانی، امیر (۲۰۲۲) تحلیل استراتژی ترکیه در بحران اوکراین و روسیه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعاتی استراتژیک خاورمیانه، <https://www.cmess.ir/Page/View/2022-03-12/5045>
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۹۰) «واقع‌گرایی نوکلاسیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و پنجم، شماره ۲، ۲۷۵-۲۹۴
- رنجبر محمدی، مصطفی (۱۳۹۵) «سیاست خارجی ترکیه در تحولات بیداری اسلامی بر مبنای واقع‌گرایی»، فصلنامه حبل‌المتین، شماره ۱۵، ۱۰۵-۱۱۸
- روحی، محبوبه و شفیع‌ی، نوذر (۱۳۹۴) «تجزیه و تحلیل روابط روسیه و ترکیه بر اساس تئوری لیبرالیسم (۲۰۰۲-۲۰۱۴)»، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره ۲۵، ۲۵-۴۶
- سالاروند، معصومه و همکاران (۱۳۹۸) «نگرشی بر چالش‌های ژئوپلیتیکی‌های ترکیه در قبال شیعیان منطقه (در دوران حزب عدالت و توسعه)»، مجله سیاست و روابط بین‌الملل، شماره ۶، ۱۱۴-۱۳۵
- صابری، محمد (۱۴۰۱) ترکیه در بحران اوکراین کجا ایستاده است؟ خبرگزاری صدا و سیما
- عسگریان، عباسقلی و تجری، سعید (۱۳۹۶) «تاثیر بحران سوریه بر روابط روسیه و ترکیه در منطقه قفقاز»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۷، ۱۳۹-۱۷۳
- عسگریان، محسن و همکاران (۲۰۱۸) «واگرایی ژئوپلیتیک در اتحادیه کشورهای عرب از دیدگاه نئورئالیستی»، مطالعات اجتماعی سیاسی جهان، شماره دوم، ۳۲۱-۳۵۱
- کرمی، جهانگیر، و نجفی، زینب. (۱۳۹۰). «همکاری‌های روسیه و ترکیه: هدف‌ها، گستره و چشم‌اندازها». مطالعات اوراسیای مرکزی، ۴(۹)، ۵۹-۷۸.
- گل محمدی، ولی (۱۴۰۰) «تحول در فرهنگ راهبردی و دکترین امنیت ملی ترکیه؛ چرخش یا توازن در سیاست خارجی؟»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره دوم، ۷۳-۱۰۴
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۶) تئوری‌های روابط بین‌الملل، تهران، نشر سمت

انگلیسی:

- Chausovsky, Eugene (2022) Turkey Is the Biggest Swing Player in the Russia-Ukraine War, **foreignpolicy**. <https://foreignpolicy.com/2022/08/11/turkey-russia-ukraine-war-swing-player/>
- Cheterian, Vicken (2023) Friend and Foe: Russia-Turkey relations before and after the war in Ukraine, **Small Wars & Insurgencies**, Volume 34, 2023 – Issue, 1271-1294 <https://doi.org/10.1080/09592318.2023.2185443>
- DAILY SABAH (2022) Turkish-Russian trade volume in 2022 topped \$62B on good business ties, **dailysabah**, <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkish-russian-trade-volume-in-2022-topped-62b-on-good-business-ties>

- Delay, Galip (2022)Ukraine's wider impact on Turkey's international future, **Chatham House**, <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraines-wider-impact-turkeys-international-future>
- data.tuik.gov.tr (2023) Foreign Trade Statistics, March 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-March-2023-49623&dil=2>
- Doğaç İpek, Cemil & Çağatay Güler , Mehmet (2021) Turkey and Russia in Syrian war: Hostile friendship, **Security and Defence Quarterly** ,vol. 35, 77-92 :10.35467/sdq/138949
- Fruganti, Lorenzo (2023) How the Ukraine War Has Disrupted the MENA Region, **One Year On**, <https://www.ispionline.it/en/publication/how-the-ukraine-war-has-disrupted-the-mena-region-one-year-on-117984>
- Gramer, Robbie & Detsch, Jack (2023)Turkey Is Sending Cold War-Era Cluster Bombs to Ukraine, **foreignpolicy magazine**, <https://foreignpolicy.com/2023/01/10/turkey-cold-war-cluster-bombs-ukraine/>
- Gramer, Robbie (2022) Turkey Is NATO's Pivot Point Over Ukraine, **foreign policy**, <https://foreignpolicy.com/2022/11/29/turkey-russia-ukraine-erdogan-putin-nato-geopolitical-wild-card/>
- Heydarian Pashakhanlou, Arash (2009),Comparing and Contrasting Classical Realism and Neorealism, **E-International Relations**, 1-7
<https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2107340>
<https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2022/01/turkeys-response-to-the-russia-ukraine-crisis-1.pdf>
- Inanc, Yusuf Selman (2023)Turkey's future foreign policy: Expect good ties with Russia and the Gulf, **Middle East Eye**, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-foreign-policy-russia-gulf-expect-good-ties>
- Isajiw, Christopher (2022)Free trade and drones: Turkey and Ukraine strengthen strategic ties, **atlanticcouncil**, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/free-trade-and-drones-turkey-and-ukraine-strengthen-strategic-ties/>
- Jenkins, Brian Michael (2023)Consequences of the War in Ukraine: Two Areas of Contention—Turkey and the Balkans, **The RAND**, <https://www.rand.org/blog/2023/03/consequences-of-the-war-in-ukraine-turkey-and-the-balkans.html>
- Kubicek, Paul (2022) Contrasting theoretical approaches to Turkish foreign policy, **Turkish Studies**, Volume 23, Issue 5, 645-658
- Kusa, Iliya (2021) As Russia Escalates, Where Do Turkey-Ukraine Relations Stand?, **The Wilson Center**, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/russia-escalates-where-do-turkey-ukraine-relations-stand>
- Kusa, Iliya (2022) Turkey's Goals in the Russia-Ukraine War, **The Wilson Center**, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/turkeys-goals-russia-ukraine-war>

- Ozdemir, Cagri (2020) The 'New' Turkish Foreign Policy in the 21st Century: A Neorealist Assessment of the Rationale Behind IT, **MSc Dissertation for the International and European Politics Programme in the University of Edinburgh**, 1-150 https://www.academia.edu/388443/The_New_Turkish_Foreign_Policy_in_the_21st_Century_A_Neorealist_Assessment_of_the_Rationale_Behind_It
- Pearson, Robert (2022) Turkey between Ukraine and Russia, **The Middle East Institute**, <https://www.mei.edu/publications/turkey-between-ukraine-and-russia>
- Ruslan, Suleymanov (2023) Trouble in Paradise? New Disputes Cloud Russia-Turkey Relations, **arnegie Endowment for International Peace**, <https://carnegieendowment.org/politika/90215>
- Soylu, Ragip (2022) Turkey supplied laser-guided missiles to Ukraine, **Middle East Eye**, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-supplied-laser-guided-missiles-ukraine>
- Stein, Aaron (2022) TURKEY'S RESPONSE TO THE RUSSIA-UKRAINE CRISIS, the **Foreign Policy Research Institute**, 1-26
- Wilks, Andrew (2022) As Russia's war in Ukraine drags on, Turkey's role expands, **Al Jazeera Media Network**, <https://www.aljazeera.com/news/2022/11/15/how-turkey-positions-itself-during-the-war-in-ukraine>
- Rizzi, Marco (2023) A Game of Mirrors, in Between East and West: The Identity Element in the History of Turkey and its Impact on Turkish Foreign Policy, **MONDO INTERNAZIONALE APS ETS** 1-13 <https://mondointernazionale.org/en/focus-allegati/a-game-of-mirrors-in-between-east-and-west-the-identity-element-in-the-history-of-turkey-and-its-impact-on-turkish-foreign-policy>
- Erdogan, Recep Tayyip (2023) Turkey's Erdogan demands EU membership talks in exchange for backing Swedish NATO bid, **france24**, <https://www.france24.com/en/europe/20230710-sweden-s-pm-tries-to-break-turkish-resistance-in-nato-talks>
- Ildem, Tacan (2022) A balancing act: Turkey's misunderstood position on Ukraine, **European Leadership Network (ELN)**, <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/a-balancing-act-turkeys-misunderstood-position-on-ukraine/>

یادداشت‌ها:

برای ارزیابی روابط تجاری روسیه و ترکیه رجوع شود به:

<https://www.farsnews.ir/news/14011124000434/%>

<https://oec.world/en/profile/bilateral-country/rus/partner/tur>.